شمس الدین کاکړ

ژوند او د ټاټوبی مېنه يې:

دپښتوژبي په دېوان لرونکی شاعرانو کي شمس الدين کاکړښه درونډ ځای لري. دده سوځنده شعرونه د پښتو ادب ډېره خوندوره برخه ده. د ادب مينه وال دده له نامه سره وار د واره د ميرزاحنان بارکزي له خولې او ورپسې د ((تاريخچه شعرپښتو)) له لاري اشنا ســــوي دي (۱۳۱۴ش). تردې وروسته نو په پښتانه شعرا دوهم ټوک کي دده بشپړ ژوند ليک راوړه سو (۱۳۳۱ ش). تردغي پېژندني درې کاله وروسته دده دېوان په کابل کي د پښتوټولني له خوا خپور سو. ددېوان په سر کي د پښتوټولني د هغه وخت د لوی مدير اروابناد رشتين په قلم په يوه لنډه يادونه راغلې ده او د کتاب په پای کي ښاغلي عزيزالله واصفي د شمس الدين کاکړ پرژوند او هنر باندي ښه مفصله څېړنه کړېده. ددېوان د اهتمام چاري حفيظ الله سرته رسولي دي. ددېوان پرچاپ باندي پنځوس کاله اوښتي دي. ددې پنځوسو کلونو په اوږدو کي د شمس الدين کاکړ د ژوند اړخونه لا هم په تياره کي دي او په دې باب نوي پرمختياوي منځ ته نه دي راغلي. دومره قدرسوې ده، چي د شمس الدين کاکړ او شمس الدين غلجي د ژوند او آثارو په باب، چي کومه تېروتنه له پښتانه شعرا دوهم ټوک څخه راپيل سوې او بيا تر دې نزدې کلونو پوري پرله پسې رانقل سوې وه، د نوو څېړنو له مخي سمه سوې او اصلاح سوې ده او زه به وروسته پروړغېږم.

دغه ددېوان څښتن شاعرشمس الدين دده د خپلي وينا له مخي په قوم کاکړ و. دی وايي:

شمس الدين کاکړ به څه بې تميزنه وي
چي بدل يې د ننګ شال کــــړ په شړۍ
(۱۰۵مخ)(۱)

د کندهار په کلچاباد کي اوسېدئ:

لکه لــــــــعل په ايرو کښي دی بې قدره
هسي پروت دئ شمس الدين په کلچاباد(۲)
(۲۴ مخ)

يوځای يې ځان ((د بادوزو همسايه)) بللی دئ:

ستا دجـــورو دجفا د زياتي زوره
شمس الدين سو همسايه د بادوزو
(۷۵مخ)

زما د معلوماتو له مخي خو ((بادوزي)) د ترينانو يوښاخ دئ او په نسبي وېش کي په تورترين ګډ برېږي. دترينانو سيمه پښين دئ. دپښين ختيځ ته کاکړستان پروت دئ. د شاعر دا يادونه په پښين کي دده پر استوګنه شاهدي ورکوي خوډېره استوګنه يې په کندهار کي وه. دی پر کلچاباد سربېره د کندهار د ځينو نورو سيمو ((باباولي او سرپوزې)) نومونه هم يادوي.

ګلـــــــرخان درومي سبا مېلې ته
باباولي تـــــه څوک سرپوزي ته
حیران پــرلاري زه شمس الدین یم
چي پورته درومم که مخ وکښېږ ته
(۱۲۲مخ)

دوخت د تحصیل مروج پراوونه يې بشپړ کړي او د ملایي بګړۍ يې تړلې وه .

که يې ستا شونډي روانه کړي په شرعه
شمس الدین نـــورنا ملا دئ ملامه شه
(۸۹ مخ)

دی وايي په شعر يې هغه څوک پوهېدلای سي ، چي په آيات و حديث پوه وي.

شمس الدین په شعر هغه سړی پوه دي
چي واقف وي لـــــــه حدیثه له آیاته
(۸۱مخ)

ګویا په پورتني بیت کي هم خپلي ملايۍ ته اشاره کوي . معاصرينو يې هم د ((ملاشمس الدین)) په نامه یاد کړی دئ .
میرزاحنان بارکزی وايي:

اوس زموږ د وخت شاعرملاشمس الدین دئ
پــــه تکلیف تیاروي واړه غــــــــــــزل
(دېوان-۲۲۴مخ-۱۳۷۰ ش چاپ)(۳)

پرملايي سربېره يې د سلوک لارهم وهلې وه او د بغداد پېرشيخ عبدا لقادرجېلاني د((خپل پیر)) په نامه بولي.

په پیرانو کښې بهتر دئ زما پیر
ترهـــمه ولیانو غوردي زما پیر
....
صبح و شام يې پربغداد نوبت ږغېږي
هسي شان د بحر و بــــــردئ زما پیر
(۳۱مخ)

له تربته چي يې درست بـــــغداد شميم دئ
شمس الدين کاړ په هغه مشکل کشای کړي
(۱۰۲مخ)

د شمس الدين کاکړ د پلار و نيکه او کورنۍ ياد په ديوان کي نسته او د ژوند کلونه يې هم د ځينو قراينو له مخي اټکل سوي دي. دده په ديوان کي د کشمير د حکمران سردار محمد عظيم خان يادوني د شاعر د ژوند ليک ليکونکو ته داسي يوه قرينه په لاس ورکړې ده ، چي د هغې پربنسټ يې دده د زېږېدلو نېټه تر ۱۱۸۰ ق کالو وروسته ګڼلې ده (۴) . د مړيني کال او د مزار به باب يې هيڅ درک په لاس کي نه لرو .

دشمس الدين کاکړ د عصر سياسي او ټولنيز حالات ، چي پخپل ديوان کي يې ورته ښه ځرګندي اشاري کړي دي ، په دې ارزي ، چي يو څه وشنل سي او روڼا پر ولوېږي.

د شمس الدين کاکړ عصر حالات

د لوی احمدشاه بابا (۱۱۲۰ ـ ۱۱۸۶هـ ق) د واکمنۍ کلونه د افغانستان پرخلکو باندي د هوسايي، عدالت ، پرېمانۍ او امنيت کلونه وو. اولس دده ((فرشته خصال)) زعيم ترسيوري لاندي د خوښۍ ژوند کاوه . کله چي دده سيوری د افغانانو له ســـــره ليري سو (جمعه ۲۰ رجب ۱۱۸۶ هـ ق) او زوی يې تېمورشاه له څه جنجال او وژنو وروسته د خپل پلار ګټلي تخت ته ورسېد بيا هم اولس په نسبي توګه ارام و . تيمورشاه که څه هم د پلار په شان د افغاني مشرانو زړونه نه وو ساتلي او احمدشاهي امپراتورۍ ته جدي ګواښونه متوجه وو ، خو اولس ته په هماغه شرايطو کي هم د يوه آبرومنده او آرام ژوند زمينې موجودي وې. د تيمورشاه له مړيني سره سم (د عاشورا اوومه ۱۲۰۷ هـ ق) په افغاني خاوره کي د بې اتفاقۍ او پرتاج وتخت باندي د کورپه کور بدۍ بلالنګه سوه . د هغه وخت د حالاتو مطالعه سړي ته زموږ د فاضل استاد پوهاند علامه رشاد (رح)هغه خبره ورپـــه يادوي ، چي وايي ((د پښتنو واکمني پر دريم پښت سره شوړېږي)) . استاد به موږ ته له حميدلودي څخه ترشهيد داودخان پوري پرله پسې د واکمنو کورنيو مثالونه راوړل ، چي د تاج و تخت شېرازه يې په دريم پښت سره دړي وړي سوې ده. استاد به ددغي پېښې عيني علتونه هم بيانول ، چي د هغو تفصيل زما ددې ليکني ترحوصلې وتلی دئ. د تيمورشاه ترمړيني وروسته له يوې خوا په حکمرانه کورنۍ کي د تاج وتخت پرسر د ورونو ترمنځ جګړې پيل سوې او له بلې خوا د ځينو اشتباهاتو له امله د بارکزو پياوړی قوم ، چي د سردارپاينده خان د يويشتو غښتلو زامنو لخوا اداره کېدئ ، له حکمراني کورنۍ سره په دښمنۍ کي ودرول سو. دهند په لويه وچه کي د انګرېزي استعمارد منګولو په ټينګولو سره ددغو اختلافاتو اورته نوره هم لمن ووهل سوه او د افغاني واکمنو خپل منځيو جګړو بيا سکهان او د پارس قاجاري حکومت د افغانانو پرضد مقابلې ته زړه ورکړل . د احمدشاهي امپراتورۍ پراخ قلمرو ورو ورو په کوچنيو کوچنيو ملوک الطوايفيو بدلېدئ او د مرکزيت په رنګېدو سره د افغانستان د تاريخي خاوري اداره چيان په ښکاره بېوا که سدوزي شهزاده ګان وو ، خو په حقيقت کي د کلاوي سر د بارکزو د مقتدر او مدبرشخصيت وزير فتح خان په مشرۍ د سردارپاينده خان د زامنو په واک کي و. د شهزاده کامران په لاس د وزيرفتح خان په ړندولو او وروسته بيا د وردګو په سيدآباد کي دهغه په وژلو سره (۱۲۳۴هـ ق) د سدوزو او بارکزو ترمنځ د ورور وژنو اور لا زور واخيست او په نتيجه کي يې دافغانستان په سياسي زعامت کي يو ژور بدلون راغی. دا بدلون له سدوزو څخه بارکزو ته د پاچهۍ انتقال و (۱۲۳۸هـ ق) . د افغانستان خاوره د سردارپاينده خان د

زامنو ترمنځ ووېشل سوه او هر وړور په بېلابېلو ولايتو کې د محلي شاهانو په توګه وټاکل سول. ددغو اوږدو جګړو په بهيرکې اولس ته د سر او مال درانه تاوانونه او لوی لوی مصيبونه ورسېدل ، چې يادونه يې پرتاريخي پاڼو سربېره د هغه وخت په پښتو شعر و ادب کې هم موندلای سو .

زموږ تربحث لاندې شاعرشمس الدين کاکړ د ځينو دغو حوادثو ناظر و او ځينې بيا دده د ژوند زمانې ته نږدې پېښې سوي وو. ده پخپلو اشعارو کې د سدوزي تيمورشاه مړينه د پښتنو لپاره د بدبختيو پيلامه بللې ده.

دفلک مـــــهرباني ولاړه وقت نور شو
مخ د مځکې و هـــرچاوته سور اور شو
ارامي په هــــــغه روغ ولاړه د خلقو
چې تيمورباچا وخاورو تــه نسکورشو
حق انصاف تميزد هـــرچاد زړه ووت
روا داره هــــرسړی په ظلم و زور شو
دراني هر يو هـــــــوا د وزارت کا
سدوزي هريـــــو ځان لره فغفور شو
هرګدای و هـــــرناکس په وېنېده شو
د حياو د ابــــروی خلک سر تور شو
زنده و چابک ســـــواره پياده ګرزي
هربقال و دلاک وينم پـــر آس سپور شو
چې په درست عـــمريې باج ښندلی نه و
اوس د تېرعمرباجـــونه باندې پورشو
ځنې غواړي پوښتېدن پرســـرد ځمکې
حاکمان نکير منکير قندهـــارګورشو
هرپښتون د بل پـــــه کمه روادارد ئ
نه پوهېږم دايې څـــه کانې پر کور شو
زوی له پلاره ســره جنګ و عداوت کا
مدعي له يوه خــرمي ورور د وړور شو
ناز و نياز به لــه چابس وينې په سترګو
شمس الدينه د نيا ولاړه مخ يې تور شو
(۷۲مخ)

شمس الدين کاکړ په دغه راز حالاتو کې د ځينو ناخرګندو مجبوريتو له امله ، چې دی يې کله((د ميني زور)) بولي ، کله يې د ((خپلوانو)) بې مهري وجفا ګڼي او کله يې د ((کندهار بې قدری)) انګېري ، له خپل کور و کلي څخه وتلو ته مجبورسوی دئ

. مورې ته دا خبره سمه څرګنده نه ده ، چي دی به له کندهاره د کوم حکمران د واکمنۍ په وخت کي وتلی وي . خو دومره راته واضح ده ، چي په کندهار کی دده د استوګني په وخت کي حالات د سهلو نه وو . دی وایي:

هیڅ محل د خـــــوښۍ نه دی دا دیار
ځـــــکه ورم لـــه دې دیاره درد د یار
خوشحالي پکښې ممکن نــه چي یې څوک کا
ځای د غــــــم و د اندوه دي قندهار
جوړ لـــه غمه د یعقوب بیت الحزن دئ
څوک په ورو پکښې ژړا که څوک کوکار
((په سبب د ظالمانو حاکـمانو)) (۵)
ځني تښتي دولتمن او ساهـــــو کار
.....
له تهمته د دولت بـــــه سرتور ګرزي
څوک له وېري تـــر سرنه تړي دستار
....
یو عادل حاکم پیدا نه شو په ده کښې
چي آباد پـــــه زراعت شي یا تجار
روځ په روځ یې کهتري بهتري نشته
مخ یې دی و تنزل تـــــه وار په وار
(۳۴مخ) (۲)

بل ځای د احمد شاهي امپراتورۍ پر تجزیه کېدو او د پښتنو پر بې اتفاقۍ باندي ژاړي او وایي:

خدایه ته پـــــر پښتانه وکـــــړې نظر
په عـــــــــزت دي وه د خپل خیرالبشر
د اســــلام غیرت یې هسي له زړه ووت
د کافـــــر له لاسه ګـــــــرزي دربدر
فراري یې په داشان کـــــــړې سره جمع
چي یـــــوځله ســـــره شي شیرو شکر
اتفاق او صلاحیت یې کور پـــــه کور کړې
چي به یـــــوله بله بـــــولي برادر
د هرچا له زړه نفاق کـــــــړې هسي لرې
چي بیا رانه شي تـــــــر روځې د محشر
......

......

که رښتیا وایم اوس دوی شــول بې همتــه
ګڼه شــــه د مسلــــــــمان او د کافــر
که ملتان و که ډېــــره وه کــه کشــمیر
ځني ونیول سیکانـــــو پــــه شیپــر
صد رحمت لاد ملتان پــرســـــدوزو شه
چي پرننګ و ناموس تېرشــول ترخپل سر
لــــــه کشمیرو لاړل بې جنـګه بې جدله
شـــــول ترې پاتـــه نازنـین و نازپرور
دهرچا په زړه کښې هســي هیبت پرېوت
ځیني تښتي چي ووینـي بــــــبر سر
پادشاهي یې منحصــر شوه پردرې ښهره
دی کابل و قندهـــــــــــار و پېښور
د هرات عالم له وهـــــــمه پــه فرار دی
په هرکال باندي حــــــــمله وي د غجر
علاوه ورپاته شــــوی یو ښکارپوردئ
هغه هـــــــم دی نیم ددوی نیم د تال پر
د هـــرملک رعیت یې تېښته کړي له ظلمه
شول د ظلم په کـــــــــوهي زېر وزبر
پېشینه خـــــــــلکو ګټلي ځني ولاړل
ناخلفه مـــــه شه لــــــوی د چاپــر در

....

یو له بله سره وژني قــــــــصابان شول
صبح و شام یې دئ په کــورکښې شور و شر
خاتمه د پښتانه محــــــــمدعظیم دی
لکه خـــــــــــــتم د نبیانو پېغمبر
مستقیم دي خدای همېش لـــــري پرشرع
هم دي شي په نور د عـــــــــــدل منور
نه یې سیال د شـــــجاعت نه د تدبیرشته
نه یې ســــــیال شته دجـــــرات و د هنر

.....

درست پنجاب په يوه دم کړي لاندي باندي
له هيبته يې دښـــــــــمن کاندي حذر
کافران بې له هيبته مســـــــــلمان شي
مسلمان به په اســــــــلام شي مفتخر
په جلب کښي که يې ځوک په جهاد درومي
هـــــم هغه بـــــــه وي بې شکه بختور
(۳۵مخ)

دا قصيده وشمه شعردتاريخي موادو د پرېمانۍ له بابته ډېرمهم دئ او دسياسي و نظامي پېښو ځوکلنه لړي پکښې بيان سوې ده. د شمس الدين کاکړ د ژوندليک پخوانيو ليکونکو ددې قصيدې د ويلو وخت پر کشميرباندي د سردارمحمدعظيم خان(۱۲۰۰ـ۱۲۳۸ هـ ق) د حکمرانۍ زمانه بللې ده او ددغه استنتاج پر بنسټ يې د شمس الدين کاکړ د زېږېدو کال اټکل کړی دئ ، چي په تېرو پاڼو کي ماهم اشاره ورته کړې ده. خو که ځوک د هغه وخت د تاريخي پېښو له په پام کي نيولو سره دې قصيدې ته ځيرسي ، ورته ځرګنده به سي ، چي تر ۱۲۳۰ هـ ق وروسته ويل سوې ده. ځکه د شعر د ويلو پروخت((ملتان و ډېره و کشمير)) سيکانو نيولي دي. له کشميره پښتانه واکمن((بې جنګ و بې جدله)) وتلي دي ، پادشاهي پر((درې ښهره کابل ، کندهار او پېښور)) باندي منحصره ده ، پرهرات باندي هرکال د ((غجرو)) حمله ده او نور نو پښتانه سرداران او واکمنان پخپلو کي ســــره وژني او ((قصابان)) سوي دي. ددغو حوادثو تفصيل خو ددې ليکني پر چوکاټ زياتی کوي خو لنډيز يې د اروانښاد غبار له خـولې داسي دئ: (ترجمه) د سدوزي شاه محمود او شهزاده کامران لخوا د وزيرفتح خان تر وژلو وروسته د وزيروروڼه د انتقام او د واک ترلاسه کولو په نيت را ولاړ سول. د کشمير واکمن سردارمحمدعظيم خان په ۱۸۱۸م کي خپل ورور سردارمحمدخان له يوځه لښکر سره له کشميره پېښور او کابل ته ولېږه. پخپله يې شاه شجاع له ښکاپرځخه د افغانستان پاچهۍ ته راوباله. سرداردوست محمدخان په پېښور کي د شاه شجاع پر ځای دده ورور شهزاده ايوب د پاچهۍ له پاره له ځان سره کابل ته بوت. د کابل تر نيولو وروسته يې نظر واووښت او د ايوب شاه پرځای يې د هغه بل ورور شهزاده سلطان علي پاچا او ځان يې وزير وټاکه. له بلي خوا سردارمحمدعظيم خان د کشمير واګي خپل ورور نواب عبدالجبارخان ته وروسپارلې او پخپله پېښور ته رهي سو . هورې له شاه شجاع سره، چي مخکي له ښکاپره راغلی و ، خپله ژمنه واخيستله او هغه يې بيرته ښکاپرته په تېښته مجبور کړ. سردار محمد عظيم خان مخ پر کابل ونيو او ايوب شاه يې له ځان سره ملګری کړ. اوس نو په کابل کي دوو وروڼو سردارمحمدعظيم خان او سردار دوست محمد خان دوه پاچهان(ايوب شاه او سلطان علي شاه) په لاس کي لرل ، چي دوی دواړه هم سره وروڼه وو . تر يو قتل و قتال وروسته سردار محمد عظيم خان خپل ورور سردار دوست محمدخان او دهغه په لاس درول سوي پاچا سلطان علي له کابله وشړل. سلطان علي يې په يوه چل د خپل وراره شهزاده اسماعيل په لاس وواژه او افغانستان د کوچنيو کوچنيو ملوک الطوايفيو په شکل د بارکزي سردارانو لاس ته ورغی. کابل سردارمحمدعظيم ته ، غزني سرداردوست محمدته ، پېښور سرداريارمحمد خان ته ، کشمير نواب عبدالجبارخان ته ، کندهار د شيردلخان تر مړيني وروسته سردار پردلخان ته او ډېره جات نواب محمد زمانخان ته ورسېدل او هرات سدوزي شاه محمود او دهغه زوی کامران ته پاته سو .

سیکانو د انګرېزانو په هڅونه له دغي بې اتفاقۍ څخه ګټه پورته کړه ورو ورو یې کشمیر وملتان او ډېره جات د ځان کړل. ددغه ځایو اوسېدونکي او محلي حاکمانو د سیکانو د یرغل په وړاندي سخته مقابله وکړه. په ملتان کي د هغه ځاي پښتانه حاکم مظفرخان او دهغه زوی شهنواز خان دجګړې په ډګر کي خپل سرونه د ننګ و ناموس د ساتلو په لار کي کښېښنول (۷) ، چي زموږ تربحث لاندي شاعر شمس الدین کاکړ((صد رحمت)) پر وایي. زما هدف د هغه وخت د ټولو پېښو بیانول نه دي ، بلکي مراد مي دادئ ، چي شمس الدین کاکړ دغه قصیده وشمه شعرزما په ګومان په داسي وخت کي ویلې ده،چي سردارمحمدعظیم خان په کابل کي ناست دئ او مرکز یې تراداري لاندي دئ. شمس الدین کاکړ، چي په کشمیر کي یې د سیکانو په وړاندي د سردارمحمدعظیم خان مقابله لیدلې وه او دهغې تاریخي ماتي شاهد و ، چي سیکانو په دغه جګړه کي وخوړله ، ځکه نو نوموړي سردار ته دوعاکوي او وایي، چي که یې یو ځلي هند ته ګذرسي ، درست پنجاب به لاندي باندي کړي او کافران به یې له هیبته مسلمانان سي. دی هغه کسان بختوربولي ، چي په دغه جګړه کي له ده سره ملګري سي (۸). دا شعر ماته د ۱۲۳۵ـ ۱۲۳۸ هـ ق کلونو ترمنځ ویل سوی ښکاري. خبره راځخه اوږده سوه. ماله خپل کوروکلي څخه د شمس الدین کاکړ د وتلو خبره کوله او هغه پر تاریخي بحث باندي واوښتم. زه له کندهاره د شاعر وتل یوازي د ((میني)) له اسیته نه ګنم. دی د هغه وخت حالاتو ځوراوه. په کندهار کي یې د حمایې او ساتني امکانات محدود سوي وو ، کورنی جنجال هم ورته پېښ و ، ځکه یې کور وکلی پرېښنو ، په ټول شرقي ادب کي مینه ، رقیب ، بېلتون او هجران هغه سمبولونه دي ، چي شاعر دوخت حالات په تمثیلوي. د شمس الدین کاکړ په کلام کي خو لا حوادث په ښه څرګنده توګه بیان سوي دي. د زمانې دغه څپېړو وهلی شاعر په لومړي سر کي دخپل سفر دلوري په ټاکلو کي په دوو زړو کي و ، یو ځای وایي:

قندهار راباندي تنګ کړ رقیبانو
اوس به ځـم له لاچاریه و تبس ته
(۸۲ مخ)

که ((تبس)) د قافیې په التزام نه وي راوړل سوی ، نو څوک داسي نتیجې ته رسوي ، چي هندوستان ته ترتګ وړاندي یې د ((تبس)) اراده کړې وه. ((تبس)) یا ((طبس)) د خراسان (دنني ایران د یوه ایالت) د یوښار نوم دئ (غیاث). بل ځای یې کابل ته د تللو اراده ښوولې ده.

قندهار مي ستاله جوره څخه پرېښنو
ځم کابل ته لکه مار زخمي پرملا یم
(۷۰مخ)

په پای کي یې د هند پرلور د تګ اراده مصممه سوې ده.

چي دلګیر د هند پرلور زه شمس الدین یم
ګیله مند لـــــــــــه قندهاره نه یم څه یم ؟
(۷۰ مخ)

نن خپل زړه راته ويل قندهـــــار پرېږده
دخزان له ظلم ، جوره ګلــــــــزار پرېږده
دغم بارچي اخيستای نـه شي پـــرلېځه
خپله لېځه ځني وکاږه بـــــار پرېږده
سرتورسر په لـــــخوپښـوځني روان شه
نام وننګ لکه نعليني پـــــرلارپرېږده
مخ سپېره کـــړه په ايرو درومه و هند ته
آئينه غوندي خاکسارشه سينګارپرېږده
(۸۴مخ)

شمس الدين کاکړ چي دوخت ناخوالو دکلي و کور پرېښوولو ته مجبورکړ، پرپنچاب و کشمير يې مېني وکړې خوهورې يې هم د زړه سکون حاصل نه سو .

تنها ناست يم د هند خاوري پر مخ مورېم
آئينه مي تاريکي شـــــوه دريغه دريغه
(۴۷مخ)

داچي هورې يې ځومره وخت تېرکړی دئ ، ښه پوره ځرګنده نه ده . خو عمريې خوړلی و ، چي خپل هيواد ته د ستنېدلو هوا ورولاړه سوه . سره له دې ، چي کندهار د ((استوګني)) ور نه ګڼي . خو دپلار ومور د زيارت کشش و جاذبه يې وربولي . دغه جذبه د انسان د عمر په آخرو شپوکي ډېر زور کوي . موږ له هيواده ليري خلک يې ډېره ښه احساسوو.

شمس الدين کاکړ او شمس الدين غلجی

ددیارلسمي هجري پېړۍ په شاوخوا کي د کندهار په پراخه فرهنګي حوزه کي د پښتو ادب د شعر او نثر پر اورشو دوه ((شمس الدينه)) لرو . يو دپښتو دېوان لرونکی شاعرشمس الدين کاکړ، چي د کندهار په کلچاباد کي اوسېدی او بل د سراج الموتی ، مرحوم الموتی ، تحفه العابدين ، خلاصه المريدين ، فرايض ميراث او مذهب نامي مولف. شمس الدين کاکړ د خپل سوځنده شعر اوعالي تخيل له امله ترخپل دابل همنامي د ډېرشهرت خاوند دي . ادبي څېړنو ته هم د شمس الدين کاکړ نامه وار د واره لار مونديلې ده . ددغو څېړنو په تعقيب که وچاته ددوهم شمس الدين د نامه او آثارو د کتلو موقع برابره سوې ده ، څرنګه چي دواړه يوې فرهنګي حوزې او تقريبا يوه تاريخي عصر ته منسوب وو ، ځکه نو ددوهم شمس الدين آثارهم د شمس الدين کاکړ له قلمه راوتلي ګڼل سوي دي . همدا سبب دئ چي په پښتانه شعرا دوهم ټوک کي د شمس الدين کاکړ په آثارو کي د ((سراج الموتی)) نوم راغلی دئ . تاريخچه شعر پښتو مانه ده کتلي خوهورې به هم غالبا همدا راز وي ، ځکه په پښتانه شعرا کي د شمس الدين کاکړ سوانح د ((تاريخچه شعرپښتو)) د ليکوال له خوا ليکل سوې ده . کله چي پښتو ټولني د شمس الدين کاکړ دېوان خپور کړ (۱۳۳۳ش) ، د شاعر د ژوند ليک ليکونکي دپښتانه شعرا په حواله ((سراج الموتی)) د شمس الدين کاکړ وبلله . د کابل پوهنتون لخوا چي د ((خلاصه المريدين)) په نامه د شمس الدين اثر خپور سو (۱۳۴۴حمل) ،

هورې یې له دې دوو تنو څخه یو تن شمس الدین کاکړ جوړ کړ ، له کلچاباده یې ترکشک نخوده ورساوه او هورې یې پسې مړ او ښخ کړ. خلاصه المریدین او سراج الموتی یې دواړه د شمس الدین کاکړ په آثارو کي وبلل. خو داسي ښکاري ، چي د چاپي خلاصه المریدین د سریزي فاضل لیکوال د سریزي په پای کي د ځینو قراینو له مخي د خپل استنتاج پرسموالي شکمن سوی دئ ځکه یې کښلي دي ((په لنډ ډول موږ ویلای سو ، چي خلاصه المریدین یو صوفیانه کتاب دئ چي شمس الدین کاکړ(یاغلجی څرنګه چي په دې کتاب کي راغلي دي) تالیف کړی دئ.)) او د همدې شک اغېزه ده ،چي د خلاص المریدین پر وقایه یې له احتیاطه ((شمس الدین)) کښلی دئ. په ((فرهنګ زبان و ادبیات ښتو)) کي دا دتېروتنه سمه سوې ده او خلاصه المریدین ، سراج الموتی ، مرحوم الموتی او تحفه العابدین د شمس الدین کاکړ په آثارو کي نه دي راغلي او د یوبل شمس الدین ګڼل سوي دي. خو هورې بیا ددا دوهم شمس الدین له نامه څخه د غلجی لقب غورځول سوی دئ. ما(هوتک) اتلس کاله وړاندي د شمس الدین غلجي د خطي آثارو د مطالعې او څېړني له مخي په ((زېري)) جریده کي دوې مفصلي مقالې وکښلې او دا دوه شمس الدینه مي سره بېل کړل ، د شمس الدین غلجي پرژوند لیک او آثارو مي یو څه رڼا واچوله. کله چي ((د ښتو د ادبي تاریخ خطي منابع)) نومي کتاب د ښاغلي زلمي هیوادمل په قلم په ۱۳۶۶ ش کال خپور سو ، هورې یې زما ددغو دوومقالو په تایید او ستایلو سره یې د شمس الدین غلجي ددوو نورو آثارو ((فرایض میراث او مذهب نامه)) څرک د پخواني لیننګراد د ختیځ پوهني د انستیتوت په خطي مجموعه کي ورکړ. له دې وروسته زموږ هغه ادبي څېړونکي ، چي د افغاني محقیقنو څېړني په منظمه توګه تعقیبوي ، ددغو دوو تنو (شمس الدین کاکړ او شمس الدین غلجي) آثار سره بېلوي. له همدې امله ما د شمس الدین کاکړ د دېوان ددغه نوي پروف د لوستلو پروخت د ښتو ټولني د چاپي دېوان له پاییزي څخه د ((سراج الموتی)) په باب لیکل سوی بیان له متنه وایست.

د شمس الدین کاکړ پرشاعرۍ او دېوان څو خبري

میرزا حنان بارکزی وایي ، چي شمس الدین کاکړ په تکلیف سره غزل تیاروي.

اوس زموږ د وخت شاعرملاشمس الدین دئ
پـــــــه تکلیف تیاروي واړه غـــــــــــزل

ما د حنان دغه ادعا پخپل فکر سره داسي تعبیر کړې ده ، چي شمس الدین کاکړ غوښتي دي دهغه وخت د شاعرۍ ټوله ښېګڼه (لفظي و ادبي صنایع او نور) پخپل شعر کي ځای کړي. دې کار به البته له تکلیف سره مخامخ کاوه او د شعر ویل به یې له طبیعي حالته ایستل. عربیت بل سرباری دئ ، چي شمس الدین یې په پخپل شعر کي په راوړلو سره د خپلي ملایې او علمیت سند په اخلي. که دانه وي نو شمس الدین باید ولي د غزل په جوړولو کي تکلیف ولري ؟ دی د شعر په فن پوه او د شعر پراصولو مسلط و مقتدرشاعر دئ. د نورو شاعرانو دېوانونه یې کتلي دي. په هنري لحاظ یې د شعر معیار اوچت دئ. ځانګړې سوز یې په شعر کي لیدل کېږي. روان شعر یې ویلي دئ. ددغسي صفاتو څښتن به ولي په شعر جوړولو کي تکلیف ولري ؟

ادبي څېړونکي تقريبا په اتفاق سره شمس الدين کاکړ د پيرمحمد کاکړ د سبک پيرو ګڼي . د پښتو ټولني د چاپ فاضل سريزه ليکونکي د سبک پرمساله باندي د نور کار غوښتنه کوي. پردغه غوښتنه باندي پنځوس کاله تېرسوي دي خو که اوس لا هم څوک ددغه راز کار تقاضا وکړي، بېځايه تقاضا به نه وي . خو يوشی ، چي مسلم حقيقت دئ هغه دادئ ، چي د شمس الدين کاکړ پرشعر باندي لکه د نورو شاعرانو اغېزه چي سته د پيرمحمد کاکړ د شعر اغېزه هم ښه ډېره پرسته . دده خپل کلام هم ددي خبري شاهدي ورکوي . خو دي خبري ته مو بايد پام وي ، چي پرشعر باندي د بل شاعر اغېزه هرومرو د يوه سبک د پيروۍ په معنا نه وي. زه د زياتو مثالو له راوړلو تېرېږم يوازي به په يو دوه مثاله اکتفاوکړم. شمس الدين کاکړ وايي:

زه دي خوله غواړم بتا　　　　ته مي بولې بې حيا
(۱۲مخ)

پيرمحمد کاکړ وايي:

ماوي خوله راکړه بتا　　　　ده وي چپ شه بې حيا
(۵۰ مخ ـ د صحاف نشراتي موسسې چاپ ـ ۱۳۸۲ش)

شمس الدين کاکړ د ځينو پښتو شاعرانو په باب قضاوت تقريبا هماغه شان کوي ، لکه پيرمحمد کاکړ چي يې کوي. دی وايي :

د ((فقيرميرزا)) په شـعرويل نشته
بل به نه وي هسي شـان د کان د شعر
په رديف کي برابـــردئ ولي دريغه
بې معنا الفاظ يې کړل عنان د شعر
(۳۴مخ)

پيرمحمد کاکړ وايي:

د ميرزا شـعربه جوړ و ولي دريغه
په وحشي الفاظو ده کړ ويران شعر
(۷۷مخ)

البته د ميرزا خان انصاري په باب شمس الدين کاکړ د خوشال خان سره هم عقيده ښکاري.

خوشال وايي:

له چانه په پښتو کي ما مېزان ليدلی نه دی
ميرزا پـــــه دا زبان که ويل کړي دي تللي
(د خوشال خان خټک مرغلري ـ ۲۹۹مخ)

ادبي څېړونکي سره له دې ، چې پیرمحمدکاکړ د خپل ځانګړي سبک څښتن بولي. خو دده په شعر کي يې داسي شواهد هم موندلي دي ، چې ګویا پیرمحمدکاکړ د رحمان بابا پر پله رهي دئ. دغه راز شواهد مو د شمس الدین کاکړ په شعر کي هم مومو. دی وايي

خدایه څه شـــــوه هغه مالیدلي خلق
په ښه خوی و په خصلت پسندلي خلق
په بې نیاز عالـــم مي مینه نه ماتېږي
زما یادېږي هـــــغه تللي تللي خلق
(۵۱مخ)

رحمان بابا وايي:

خدایه څه شوه هغه ښکلي ښکلي خلق
په ظاهر په باطن سپین سپېڅلي خلق
هیڅ خندا مي له دې خلقو سره نه شي
ژړوي مي هـــــغه تللي تللي خلق

شمس الدین کاکړ وايي

پخپل عصر کښي که لاف زه شمس الدین کړم
نشته هسي رنګ ســـــــوزان اشعار د چا
(۸مخ)

پیرمحمد کاکړ وايي:

چي انصاف زه پیرمحمد کـړم لافي نه کړم
په همعصر کښي مي خوښ دی د ځان شعر

په دې لاندي مثالو کي د حمید مومند د شعر اغېزه وینو. شمس الدین کاکړ وايي:

روځ د عید شوه له چـا عید مبارکباد کړم
بیاد چاومخ تـــــه وګورم زړه ښاد کړم
نه مي یارنه مي اشنای نه مي غمخوارشته
چي بـــــه مینه محبت وربانديي زباد کړم
(۲۳مخ)

حمید وايي:

چاتـــــه عیدمبارکباد کړم   چاته و ګـــــورم زړه ښاد کړم
هـــــغه یاراشنامي نشته   چي پري حق د یارئ زباد کړم
(دعبدالحمیدمومنددیوان-۱۹۱مخ)

شمس الدين کاکړ وايي:

شــــــــــوه عجبه زمانه د تماشو
چي يې ښې خانوادې کړې شوپشو
......
.....
له دې هسې بې تمېز و بې قــدريه
کنبنوي د هرزمري په ځاى پيشو
....
سخندان يې ددېوان پرمتن درج کړي
که غزل شمس الدين کاړي پــرحاشو
(۷۲مخ)

حميد وايي:

څه مرزي کـــړه زمانې د تماشا
ننه وځي يې په غارګيدړ پيشو
.....
د ((حميد)) شعردېوان کړ سخندانو
ګنه بــــــه څه به وچاکنبلي پرحاشو
(دېوان-۲۲۷مخ)

شمس الدين کاکړ وايي:

چي په تورو سترګو تور رانجه کړي پوري
جـــــــوړ په لاس يوه بلا پربل بلا ږدي
(۱۰۰مخ)

حميد وايي:

چي په تورو سترګو توررانجه شي پوري
له يوې تــــــــوري بلا پاخي سل نوري
(دېوان-۳۴۴مخ)

د شعر اغېزي په ادب کي عامه خبره ده. د عربي شعراغبزه پرپارسي شعرباندي د پارسي داپرپښتو باندي د پارسي اوپښتو شاعرانو دا يو پربل باندي دومره زيات شواهد لري ، چي له کنبلويې کتابونه جوړېداى سي. موږ که د شمس الدين کاکړ پروينا د نورو شاعرانو اغېزه وينو خو دى پخپله بيا د نورو شاعرانو لخوا د خپل شعر غلا کولو اشارې لري.

حاسدان به ځـــو زما له شعره غلا کا
زرګنجونه مي په زړه کښي دفينه دي
(۱۰۰مخ)

د شمس الدين کاکړ په دېوان کي مي موږ د ادبي صنايعو خورا زياته پرېماني وينو او دغه راز يې ځيني سوچه محيطي اصطلاحګاني د شعر ژبي ته رسولي دي ،

غم چي يوځله د چا په کور شناخته سي
خلاصېده يې تــــــــرابده خور و مور
(۲۹مخ)

ده د الفنامې په جوړولو کي له لنډيزه کار اخيستی دئ او د الفبې هر توری يې په يوه بيت کي راوړی دئ.دده په کلام کي پر ځينو ګونګو معماوو پېښېږو . له هغو ځخه يوه داده :

که به زه کوم دروغ په عاشقۍ کښي
بيادي پاته شــم ترميان د لام و کاف
(۴۸مخ)

زما په خيال له ((لام و کاف)) ځخه به يې مراد (لاهور او کندهار) وي ؟
د عروضي او هندسي مطالعاتو ثبوت يې له دې بيتو ځخه څرګندېږي :

په هيڅ بـــحر تقارب ويارړ ته نه شي
عبث وايي شمس الدين بحر خفيف
(۵۰ مخ)

نه يې ضلع قــــــايمه نه زاويه شته
نوربه څه شي رامعلوم د عشق حدود
(۲۲مخ)

له بحر تقارب ځخه به يې مراد متقارب بحر وي ، چي له اتو ((فعولن)) ځخه او خفيف بحر بيا له دوو ((فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن)) ځخه منځ ته راځي . دهندسي فورمولو له مخي که ديوه مثلث قايمه ضلع او مخامخ زاويه معلومه وي ، دهغه مثلث مساحت محاسبه کېدلای سي . د شاعر اشاره و دغه فارمول ته ده .

د شمس الدين کاکړ په چاپي دېوان ځيني داسي بيتونه مخي ته راځي ، چي دوزن نيمګړتياوي لري. ماته دانيمګړتياوي دده خپلي نه رامعلومېږي. ښايي له قلمي نسخې څخه د رانقلوونکي بېباکۍ منځ ته راوړي وي. ما ځيني دغه نيمګړتياوي سمي کړي او زوايد مي په قوسينو کي راوړل.

****

دا نوی چاپ او خطي نسخې يې:

موږ ته د شمس الدين کاکړ د دېوان دوې تسجيل سوي قلمي نسخې معلومي دي ، چي د افغانستان په ملي ارشيف کي خوندي دي. يوه يې ((د عبدلواحد بن فيض محمد قندهاری قوم ترين)) په قلم په ۱۳۱۴هـ کي استنساخ سوې او بله يې د ((محمدګل خوشکاوی)) په کتابت په ۱۳۱۳هـ کي ليکل سوې ده .(۹) محمدګل خوشکاوی ماته په غالب ګومان اروانباد محمدګل نوري ايسي. اروانباد محمدګل نوري د کندهار دمناري د کلي و او دا کلی په (خوشکاوه) کي پروت دئ (۱۰) ځکه نو ويلای سو چي دا به د مرحوم نوري دوهم تخلص و. ماته دده دېوان يوه بله قلمي نسخه هم رامعلومه وه او هغه د اروانباد حاجي عبدالمجيد هوتک په خطي کلکسيون کي خوندي وه. په چاپي دېوان کي قلمي نسخه نه ده ښول سوې ، ځکه نوځوک نسي ويلای ، چي چاپي متن به په دغو دوو نسخو کي له يوې څخه برابرسوی وي او که څرنګه ؟ پرچاپي دېوان پنځوس کاله تېرسوي دي او اوس يې نسخې په ندرت سره پيدا کېږي.

د سږکال په پسرلي کي ښاغلي حمدالله صحاف د ټليفوني خبرو په ترځ کي راته وويل ، چي د شمس الدين کاکړ ددېوان د بيا چاپولو اراده لري او راڅخه وېې غوښتل ، چي ددېوان پروف زه هم ترنظر تېرکړم او که څه د کښلو ولرم ، پروېې ليکم. څه موده وروسته يې ددېوان ټايپ سوي او کمپوز سوي پاڼي کاناډا ته راولېږلې. دا پاڼي مايوڅه په بېړه وکتلې. د کابل چاپ ددېوان متن يې په هماغه شکل ، چي و ، رانقل کړی دئ او د ليکدود د سمون په برخه کي يې ښه پوره زيار کښلی دئ. ما هغه برخي ، چي د سمېدلو وې او زما په نظر نيمګړې راته ښکاره سوې ، اصلاح کړې او دشمس الدين کاکړ د ژوند او شاعرۍ په باب چي مي څه د ليکلو درلودل ، هغه مي پر وليکل. عجالتا مي يوه لنډوکې لغتنامه هم ورته ترتيب کړه. چاته چي له هيواده بهر سرګردانه ژوند معلوم وي ، پوهېږي ، چي په دې شرايطو کي زما لپاره تردې زيات نور امکانات نسته. که مي په ځينو برخو کي کره لار اخيستې وي ، هيله ده ، چي رااصلاح يې کړئ.

د پښتني فرهنګ د لا زيات خپرېدو په هيله

محمدمعصوم هوتک
اوکويل ـ اونټاريو ـ کاناډا
د جولای دوهمه ۲۰۰۴ ع (۱۱)

لمنليکونه

(۱)دشعرنمونو ته چي کومه نومره ايښوول سوې ده. هغه د ښاغلي حمدالله صحاف د کمپوز سوي متن مخونه دي.

(۲)د کلچاباد يا کلچابات په نامه يوکلی د احمدشاهي کندهار په جنوب ختيځ کي پروت دئ. دا سيمه انګوري باغونه دي. د پخوانيو تشکيلاتو له مخي د ډنډ په اولسوالي پوري تړلی و او اوس د دامان اولسوالئ جز دئ. اوسېدونکي يې پوپلزي دي. زياتره باغونه يې د ښار د اوسېدونکو ملکيتونه دی. ددغه کلي نوم دفتري ميرزايانو ((قليچ آباد)) کړی دئ. د کليو اومحلاتو د نومونو په اړولو کي ددفتري ميرزايانو ددغه راز لاسوهنو مثالونه د ان دپاسه دي. له ((سپېروان)) ثخه يې ((سفېدروان)) ، له ((زنګاوات)) ثخه يې ((زنګي آباد)) ، له ((شالمار)) ثخه يې ((شعله ماه)) ... جوړ کړي دي. دغه ځايونه که پخپل محلي نامه وليکل سي ، ډېر به ښه وي.

(۳)د کابل چاپ دېوان کي دا بيت دا سي دئ:

اوس زموږ د زمانې ملا شمس الدين دئ
په تکليف يې جوړول مدام غزل

(۴) د چاپي دېوان د سريزي (پاييزي) ليکوال د پښتانه شعرا دوهم ټوک له رويه دا اټکل د ارواښاد پوهاند رښتين بللی دئ ، د پښتانه شعرا دوهم ټوک رشتيا هم ارواښاد پوهاند رښتين ((تاليف او تدوين)) کړی دئ. خو د همدغه کتاب د ((د)) مخ د ثرګندوني له مخي د شمس الدين کاکړ سوانح د شلو تنو نورو شاعرانو له سوانحو سره يوځای د ارواښاد علامه حبيبي له خوا ورته تهيه سوې وه. نو ثوک دا نه سي ويلای ، چي دا اټکل به چا و.؟

(۵) دا نيم بيتی د رحمان بابا له دېوانه تضمين سوی دئ.

په سبب د ظالمانو حاکمانو   ګور و کور و پېښور درې واړه يو دي

(۶) د احمدشاهي دور په عظمت او دهغه د زوی تيمورشاه تر وفات وروسته د پښتنو پر حال ژړا او افسوس موږ د هغه وخت د يوبل دراک شاعر حاجي جمعه بارکزي په دېوان کي په يوه اوږده قصيده کي هم لولو :

.....

چي نوبت د احمد شاه سو   مړنی و بهتن دار
پرهرچا باندې نظر و   که غني و که به خوار
سلسله يې پر جهان وه   په هيبت کي وو کفار
نه پرچا زور و زياتی و   ملک و ټوله پر قرار
چي رحلت يې له دنيا سو   عالمونه سوه په خوار
تيمورشاه يې پرځای کښېنوست   ميراثت باندي د پلار
هم هغه لار يې نيولې   ولي نه هغسي کار
هغه هم مخ پر غروب کړ   جهان لاندي کړ انګار
بخت يې ووت له اولاده   يودبل سوه فتنه دار
لا تر او سه دربدر دي   سره ورک دي تار په تار
اوس نوبت د کندل خان دی   سره وې نغښت کندهار
ودانۍ يې کړې خرابي   عالمونې کړه ناتار
درست وطن يې په حصه کړ   سرې واخيست چار برار
دربدره يې مخلوق کړ   مال وملک يې کړ سرکار

......

که بانه يې سوه درپوري   نورپرېږده ملک و مزار
سرتور سرپښې ييلي دومه   ګوره مه ليل ونهار
که دي خپل سرځني خلاص کړ   شکرکاږه په باربار
يوخيرات هم پرځان وکه   که په پوروي که په دار

.....

(د حاجي جمعه بارکزي دېوان ـ ۱۷۳ ـ ۱۷۴ مخونه ـ ۱۳۶۰ش ـ کابل)

(۷) غبار ـ افغانستان در مسير تاريخ ـ ۵۱۰ مخ

(۸)له سردار محمدعظيم خان ثخه ځيني مورخين خوله وهي او وايي چي په پېښورکي د سيکانو او پښتنو ترمنځ په تاريخي جنګ کي (۱۸۲۳م) يې ځان ځړولی و .(پښتانه د تاريخ په رڼا کښې ـ ۹۵۷مخ)

(۹) مشتری حيدری نجرابی ـ عبدالقدير ـ فهرست نسخ خطی پشتو آرشيف ملي افغانستان ـ ۵۹مخ ـ کابل ـ ۱۳۲۵ش

(۱۰) دمنارې په نامه يوبل کلی د کندهار په ارغنداب کي هم سته.

(۱۱) دا مقاله دښکلا مجلې د دريم کال په پنځمه ګڼه ، پرله پسې اوولسمه ګڼه، ۱۳۸۴ ش (غويی ـ غبرګولی) کي په ډېره نېمګړې توګه چاپ سوه.